

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Васютина Т. М., Лук'янченко О. М.

ВСТУП

Процеси інтеграції, міграції, міжкультурної взаємодії, зміна етнічної свідомості під впливом змішаних шлюбів ставлять проблему забезпечення миру і злагоди в суспільстві, соціальної безпеки та стабільності загалом і в Україні зокрема. Ці проблеми відображено в Концепції розвитку громадянської освіти, де, крім цих питань, особлива увага приділяється турботі про людей з особливими потребами та забезпеченню їхніх конституційних прав. Отже, пріоритетним завданням сучасної української школи є впровадження в освітній процес педагогіки толерантності, що вимагає відповідної підготовки сучасного вчителя до формування толерантних відносин між усіма суб'єктами освітнього процесу, що не суперечать розвитку конструктивного прагматизму в освітньому середовищі як основи громадянського становлення та майбутнього кар'єрного зростання здобувачів загальної освіти й формування їхньої самодостатності. У зв'язку з цим суттєво змінюються й вимоги до процесу професійної підготовки майбутніх педагогів.

У силу своїх функціональних обов'язків учитель має виховувати в школярів толерантність як одну з базових якостей особистості. Поряд із тим ця якість є для вчителя засобом вирішення власних життєвих і професійних проблем, комплексу завдань професійного самодосконалення.

Огляд наукової літератури за темою дослідження дає нам змогу констатувати, що поняття «толерантність» висвітлювалося вченими в різних наукових векторах, а саме: з позиції філософії (Ю. Бромлей, Р. Валітова, В. Лекторський), психології (О. Асмолов, Г. Балл, О. Леонт'єв та ін.) та педагогіки (І. Бех, І. Зязюн, В. Петрицький, П. Степанов). В. Бойко, О. Грива, І. Гриншпун, А. Жадан, Н. Лебедева, О. Лункова в наукових пошуках окреслили шляхи формування окремих видів толерантності. Висвітленню ролі толерантності в професійній діяльності фахівців різного профілю (зокрема вчителів) і технології її формування в здобувачів освіти приділяли увагу Т. Білоус, Ю. Грачова, Л. Капустіна, Є. Карякіна, О. Матвієнко, Є. Хакімов, В. Хотинець, Г. Шеламова, Н. Чернуха та ін.

Незважаючи на це, теоретичний і практичний стан розв'язання проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності молодших школярів потребує швидкої модернізації з опорою на сучасний світовий і вітчизняний досвід, нормативних документів, що й зумовлює необхідність продовження наукового пошуку в цьому напрямі.

1. Теоретичні аспекти формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи

Визначений напрям наукового пошуку вимагає з'ясування сутності й змісту тлумачення ключового поняття дослідження. Так, у Декларації принципів толерантності зазначено, що «толерантність означає повагу, сприйняття й розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність – це єдність у різноманітті»¹. Заслужує на увагу те, що в міжнародній декларації сутність і прояви толерантності визначаються в державному, соціальному та виховному аспектах. Зокрема, підкреслено важливість освітніх установ та осередків неформальної освіти у «формуванні атмосфери толерантності, стосунків відкритості, уважності один до одного та почуття солідарності»². Зазначено про необхідність сприяння розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства й відчуження.

Як бачимо, це досить містке й глибоке поняття. Воно стосується й міжнародних відносин, і діалогу культур, і міжжетничних і міжконфесійних взаємин, і культури світу, і проблем людей з особливими освітніми потребами.

У загальному розумінні толерантність означає повагу, сприйняття й роз'яснення розмаїття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність включає в себе також глибокі правові засади. Без терпимості, урахування інтересів один одного, рівноправності народів, їхніх культур неможливий розвиток і прогрес цивілізації. У цьому зв'язку доречно згадати Концепцію «Нова українська школа», де чітко зазначено: «Громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову

¹ URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (С. 2.) (дата звернення: 10.01.2021); URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 10.01.2021).

² URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (С. 4) (дата звернення: 10.01.2021).

компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя»³. Поняття толерантності в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні розглядається через призму орієнтації на «духовні цінності українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, воля), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім'ї, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)»⁴. Саме тому одним із завдань громадянської освіти в нашій державі, які пронизує всі рівні освіти, є «формування розуміння і поваги до прав та свобод людини, здатності їх захищати; впроваджувати ідеї інклюзії та соціального включення»⁵. Як наслідок освітнього впливу на особистість у неї мають бути сформовані певні громадянські компетентності, серед яких – «розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти; здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля вирішення проблем спільнот різного рівня ...»⁶.

Тож толерантність можна розглядати як людську цінність, принцип і норму існування, світогляд, готовність до взаємодії, особистісну якість і здібність, фактор соціалізації особистості, позицію (індивіда, групи) до тих соціальних реалій, які оцінюються позитивно як припустимі, незважаючи на їх «іншість» і відношення, це орієнтир поведінки, спрямованої на конструктивну взаємодію із цим «іншим» у різноманітних ситуаціях.

Педагогічний сенс толерантності втілено в Україні в гуманістичній педагогіці, педагогіці партнерства, громадянській освіті, технології особистісно-орієнтованого навчання. Так, саме толерантність, на думку І. Беха, є запорукою виховання миролюбності в дітей і визначається як основа гуманістичної теорії виховання, що спрямована формування

³ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. С. 2.
URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/> (С. 4) (дата звернення: 20.01.2021).

⁴ URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/> (С. 4) (дата звернення: 20.01.2021).

⁵ Там само. С. 4.

⁶ Там само. С. 5.

соціокультурних цінностей у вихованців.⁷ Орієнтація особистості на принципи людяності, миролюбності дає їй змогу реалізувати прагнення до самореалізації без шкоди для інших і формування «переконання про те, що мирним шляхом, без насильства, можна вирішити всі спірні питання. Вчений доводить, що «виховання толерантності є ефективним за умови впровадження особистісно-орієнтованої моделі спілкування, яка ґрунтується на діалогічності та визнанні унікальності кожного його учасника, на сповідуванні ціннісної посвіченості як такої, що спрямовує до згоди з істиною, добром, справедливістю»⁸.

Означену точку зору розвиває й Т. Гурова, яка визначає толерантність як основу педагогічного спілкування, сутність якого спрямована на створення оптимальних педагогічних умов, за яких в учнів відбувається формування культури власної гідності, самовираження, здатності бути відмінними від більшості у власних поглядах⁹.

Як інтегральну професійну якість учителя, педагогічну толерантність розглядає Н. Кічук, яка, на думку науковця, забезпечує здатність учителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями на основах довіри, співпраці, співпереживання та реалізує принципи особистісно-орієнтованого освітнього процесу¹⁰.

Педагогічна толерантність О. Клепцовой тлумачиться як сформованість у вчителя системи певних знань, особистісних переконань, умінь та окремих якостей, що актуалізуються в ситуаціях розбіжності поглядів, думок, оцінок поведінки людей¹¹.

Дослідниця Т. Варенко також аналогічно визначає педагогічну толерантність як професійно значущу інтегративну якість учителя, що забезпечує його здатність установлювати діалогічні відносини з усіма учасниками педагогічного процесу (учнями, їхніми батьками, учителями, адміністрацією школи) на основі прояву поваги до їхніх думок, цінностей та інших особистісних відмінностей.

Отже, педагогічна толерантність передбачає здатність учителя до прояву емпатії, довіри й відкритості в стосунках, що забезпечується наявністю в учителя сформованих структурних компонентів готовності до толерантного виховання учнів, а саме: гуманістичних цінностей,

⁷ Бех І.Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 375 с.

⁸ Там само. С. 380.

⁹ URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2010/13/13_2010.pdf#page=227 (С. 228) (дата звернення: 28.01.2021).

¹⁰ URL: <http://nv.idgu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/05/%D0> (С.100) (дата звернення: 25.01.2021).

¹¹ Клецова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности : учебное пособие. Москва : Педагогический проект, 2004. С. 40–41.

емоційного інтелекту, соціально-комунікативною компетентністю й рефлексивними здібностями.

Аналіз педагогічної літератури за темою дослідження засвідчує подвійне тлумачення толерантності в педагогічному аспекті, на яке в дослідженні спирається й Л. Чередник. Так, вона вказує, що з одного боку, «це – комплекс якостей особистості, її інтегрована характеристика, на виховання якої спрямована діяльність учителя, а з іншого боку, це – сукупність ідей методологічного рівня, головні вихідні положення організації процесу виховання та розробки окремих його методик (тобто принцип виховання, морального зокрема)¹². У процесі професійної підготовки майбутніх учителів термін «толерантність» також має подвійне значення: особистісна та професійна якість студента, якої він набуває під час навчання, і принцип, на якому ґрунтується освітній процес.

У контексті дослідження науковий інтерес мають саме напрями формування толерантності в майбутніх учителів у розмаїтті методів і форм. Так, становлення толерантності, за нашим переконанням, має відбуватися шляхом забезпечення усвідомлення майбутніми вчителями особистісної значущості толерантності як необхідної риси вчителя НУШ на аксіологічних і гуманістичних засадах; формування системи знань про сутність і зміст поняття «толерантність», «педагогічна толерантність» і практичних умінь щодо виховання її в школярів в освітньому процесі; шляхом підсилення полікультурного змісту вивчення загальнопедагогічних дисциплін.

Близькою до нашої думки є погляд Т. Білоус щодо доречності таких етапів досліджуваного явища: розуміння сутності феномена толерантності, становлення відповідної ціннісної позиції та подальше відпрацювання практичних навичок толерантної взаємодії¹³.

Важливо зазначити, що сучасною науковою педагогічною спільнотою розроблені спеціальні технології з метою сприяння розвитку толерантних взаємин у полікультурному середовищі закладів освіти. Як зазначає К. Терещенко, «існує чимало вітчизняних розробок з формування толерантності молоді та педагогів, серед яких – тренінгова програма О. Кихтюк з розвитку міжетнічної толерантності студентів і модель виховання толерантної особистості О. Гриви. Серед зарубіжних розробок варто згадати експеримент Е. Аронсона в школі штату Техас. Ця техніка передбачала створення у класах атмосфери

¹² URL: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-pp2019-197vii79-03.pdf> (С. 18) (дата звернення: 15.01.2021).

¹³ Білоус Т.М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2004. 20 с.

взаємозалежності, що мала спонукати школярів різних расових і етнічних груп досягати спільної мети. У результаті експерименту учні краще пізнали один одного, була подолана емоційна напруга, сформувалися толерантні міжетнічні та міжрасові стосунки»¹⁴.

2. Методичні аспекти формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи та підготовки їх до формування цієї якості в учнів

З метою реалізації мети й завдань нормотворчих документів, які зумовлюють зміст підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності «Початкова освіта», у контексті дослідження доцільно опиратися на специфічні підходи до втілення ідей громадянської освіти на практиці. До них зараховують «підхід «навчання через участь»: включення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичне вирішення питань у колективах, громадах і спільнотах; наскрізний підхід: громадянська освіта здійснюється широким колом державних та/або недержавних інституцій, які співпрацюють одна з одною; пронизує всі навчальні дисципліни на всіх рівнях освіти – від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти – формальній, неформальній та інформальній»¹⁵.

Для втілення цих підходів у дослідженні провідними видами громадянської освіти є формальна та неформальна, інформальна дотична частково. Зокрема, формування толерантності в процесі формальної громадянської освіти передбачає відображення певного змісту у відповідних стандартах (Державний стандарт початкової освіти¹⁶, Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»¹⁷), створення освітнього середовища в закладах ВПО на засадах поваги прав людини й демократії, відповідальності за власні та

¹⁴ Терещенко К.В. Толерантність як чинник розвитку організаційної культури закладів освіти. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. Київ, Алчевськ : ЛАДО, 2013. Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. 2013. Вип. 39. С. 18.

¹⁵ URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/> (С. 5) (дата звернення: 20.01.2021).

¹⁶ URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 20.01.2021).

¹⁷ URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 20.01.2021).

колективні рішення, академічної доброчесності, науковості; створення й реалізація освітніх програм (або їх модулів) з громадянської освіти та наскрізне впровадження їх у процес підготовки майбутніх учителів; забезпечення академічного компонента громадянської освіти через навчання (запровадження як модулів у всі дисципліни, так і окремих спецкурсів), дослідження (проведення наукових досліджень як з боку викладачів, так і студентами) тощо.

Елементи неформальної громадянської освіти, які сприяють формуванню в майбутніх учителів толерантності, представлені в нас через максимальне використання освітніх програм і ресурсів, у тому числі й Інтернет-ресурсів у процесі вивчення фахових дисциплін. Також у нас забезпечується впровадження ідей громадянської освіти у співпраці з установами культури (бібліотеки, музеї, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для дітей, сім'ї і молоді, відділи у справах дітей та інші установи, що працюють з незахищеними верствами населення), установами молоді, спорту й туризму¹⁸.

Реалізація ідей формальної та неформальної громадянської освіти в процесі підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, формування в них толерантності й підготовка їх до формування цієї якості в учнів стали можливими завдяки участі викладачів у міжнародних проєктах. Зокрема, це Швейцарсько-український проєкт «Розвиток громадянських компетентостей в Україні – DOCCU» (Україна)¹⁹ (2017–2018 рр.), «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037) і «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (2018–2021 рр.), Міжнародне стажування «Впровадження демократії в процес підготовки майбутнього вчителя» (2019 р.). Як результат участі в цих проєктах створено низку методичних матеріалів (модулів), спецкурси, які запроваджені в процес підготовки майбутніх учителів на факультеті педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

У контексті дослідження вважаємо за необхідне зупинитися детальніше на особливостях формування толерантності в студентів у рамках спецпрактикуму у формі тренінгу «Вчимося бути толерантними» та методичної підготовки до формування почуття толерантності в учнів у межах дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична»».

Як зазначає низка науковців (О. Демченко, І. Турчина, Т. Коваль, Ю. Лимар), в останні роки тренінги активно використовуються в процесі

¹⁸ Там само. С. 6.

¹⁹ URL: <https://doccu.in.ua/pro-proekt/> (дата звернення: 10.09.2020).

професійної підготовки майбутніх вчителів як технологія інтерактивного навчання. В аспекті навчального тренінгу як форми проведення практичних занять, в основі якого лежить організація квазидіяльності студентів, використання інтерактивних методів і прийомів навчання, активна взаємодія й комунікація всіх учасників освітнього процесу, дослідники зазначають, що поряд із навчальною метою тренінгу, поглиблюються знання й оволодіння професійними навичками. Важливим також є розвиток мотивації й здібностей студентів до самовдосконалення, активізації особистісного й професійного досвіду²⁰.

Спецпрактикум у формі курсу-тренінгу «Вчимося бути толерантними» має на меті формування громадянських компетентностей у майбутніх освітян, а саме: поцінування людської гідності та прав людини; прийняття культурної багатоманітності; визнання цінності толерантності, справедливості, рівності; відкритості до культурної інакшості, переконань, світоглядів поваги до інших людей; громадянська свідомість; почуття відповідальності.

Завдання спецкурсу: формування толерантного ставлення в майбутніх учителів початкової школи до культурних і соціальних відмінностей, формування навичок пізнання власної ідентичності й культури та формування активної громадянської позиції щодо проявів різних форм інтолерантної поведінки.

Доцільним буде навести приклади змісту розроблених нами дидактичних карток.

Вправа 1. «Філософські діалоги «Що таке «толерантність?», «Що означає бути толерантним?», «Чи повинен учитель бути толерантним?»».

Мета вправи: сформувати навички аналітичного та критичного мислення, уміння вести діалог і переконувати аргументами опонентів.

Результат: розуміють філософське бачення Всесвіту, самого себе в ньому та значення критичного ставлення до себе й інших факторів; *здатні:* висловлювати особисту думку в стислій коректній формі, аргументовано наводити приклади, аналітично та критично мислити, слухати інших спікерів і спостерігати за власним життям та успішних людей у професії «учитель початкових класів».

Опис вправи. Пропонується визначитися з філософськими питаннями, які мають відповідати ключовим словам: «толерантність» і «професія вчителя». У ході самостійного критичного аналізу власного досвіду висувається низка філософських (загального тлумачення, які не мають однозначної відповіді). Висунуті питання записуються на дошці,

²⁰ URL: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol1.4987> (С. 119) (дата звернення: 20.01.2021).

а потім шляхом демократичної процедури (голосуванням) обирається одно із філософських питань.

Приклади філософських питань: «Що таке толерантність?», «Чи можливо було бути толерантною особистістю в минулі століття?», «Толерантність – поняття яке виникло у ХХ столітті?», «Толерантний вчитель це – ...?», «Чи повинен учитель бути толерантним у сучасній школі?»

Стосовно обраного питання кожний учасник групи має висловити власне судження з оцінкою думок попереднього спікера. Модератор записує низку ознак, які розтлумачують обране питання.

Рефлексія. Учасники дають відповіді на запитання: «Як змінилося моє розуміння понять: «толерантність», «педагогічна толерантність»?», «Які фактори, критерії для мене стали найбільш значущими при характеристиці особистості вчителя відносно його толерантної поведінки?»

Вправа 2. Філософські діалоги «Система цінностей і толерантність. Яка взаємозалежність?»

Мета вправи: з'ясувати, які цінності (*людська гідність і рівність*) лежать в основі понять «толерантність» і «толерантна поведінка», сформувати навички аналітичного та критичного мислення, уміння вести діалог і переконувати аргументами опонентів

Результат: розуміють філософське бачення всесвіту, самого себе в ньому та значення критичного ставлення до себе й інших факторів; *здатні:* висловлювати особисту думку в стислій коректній формі, аргументовано наводити приклади, аналітично та критично мислити, слухати інших спікерів і спостерігати за власним життям та успішних людей у професії «Вчитель початкової школи».

Опис вправи. Пропонується висловити по черзі власне судження щодо запропонованого філософського питання «Система цінностей і толерантність. Яка взаємозалежність?»

Кожний учасник групи має висловити власне судження з оцінкою думок попереднього спікера та подати ключові слова власного судження. Модератор записує низку ознак, які розтлумачують обране питання.

Рефлексія. Учасники дають відповіді на запитання: «Як змінилося моє розуміння понять: «цінності», «толерантність»?», «Що я для себе дізнався вперше?», «Що мене здивувало в судженнях моїх колег?»

Наступний напрям формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи представлений їх методичною підготовкою до формування цієї чесноти в учнів. Найповніше ця діяльність представлена в дисципліні «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична». Висвітливо наш досвід детальніше.

Утілюючи це завдання дослідження, ми встановили, що толерантність є складником громадянської компетентності учнів і найбільш ефективним засобом її формування в сучасних школярів (дітей покоління α) є використання різних видів медіа в поєднанні з інтерактивними вправами. Медійні ресурси, які ми використали для підготовки студентів до цієї частини професійної діяльності, у дослідженні стали такі: фотоілюстрації (тематика щасливого материнства), анімаційні фільми («Мотузки»²¹, «Корисні підказки» («Який друг справжній?»²²), «Уроки тітоньки Сови» («Уроки гарного поведження»)²³), рекламні ролики на соціальну тематику (про взаємодопомогу²⁴, «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We’re The Superhumans!»²⁵), сюжети новин («Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину»²⁶, пісні («Україна – це ти»²⁷, «Всі ми потрібні»²⁸ і под.) тощо.

У цьому зв'язку традиційні заняття із цієї дисципліни були переорієнтовані на лекції та практичні з елементами тренінгів за ідеями інтерактивного навчання М. Кларіна, О. Пометун, проекту DOCCU. Ми практикували постійні зміни видів активності учасників, які лежать в основі тренінгових методик із розвитку складників громадянської компетентності: фізичної (зміна робочих місць, запис, рисування, розмова, вислуховування тощо); соціальної (виступ у ролі «експертів», «спікерів», «учнів»; обмін думками, запитаннями, репліками тощо); пізнавальної (виступи на основі власного досвіду чи групового обговорення; пошук і формулювання проблеми, пошук шляхів її вирішення; унесення доповнень та уточнень тощо)²⁹. Також дієвими були вправи з усіх груп інтерактивних методів навчання (за класифікацією О. Пометун): кооперативного – навчання в ротаційних

²¹ URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg (дата звернення: 10.09.2020).

²² URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmGJI8pE> (дата звернення: 10.09.2020).

²³ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBpymoRCg> (дата звернення: 10.09.2020).

²⁴ URL: <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/> (дата звернення: 10.09.2020).

²⁵ URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg (дата звернення: 10.09.2020).

²⁶ URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/56ed273bb702f> (дата звернення: 10.09.2020).

²⁷ URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s (дата звернення: 10.09.2020).

²⁸ URL: https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M (дата звернення: 10.09.2020).

²⁹ URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23208/1/2017_Steblyuk%20S_%20Starosta%20V_%2015%20s..pdf. (С. 60) (дата звернення: 25.01.2021)

парах, робота в малих групах; колективно-групового – обговорення проблеми в загальному колі, незакінчені речення, мозковий штурм; ситуативного моделювання – розігрування ситуацій за ролями; опрацювання дискусійних питань – «займи позицію», неперервна шкала думок, дискусія³⁰. Цінними в роботі стали способи об'єднання студентів у пари та групи (за допомогою парних карток, пазлових ілюстрацій, геометричних пар тощо), вправи «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Прес», «Чотири кути» тощо³¹.

Підготовка студентів до формування толерантності в молодших школярів відбувалася на заняттях за темами: «Роль медіа у формуванні основ громадянської та соціальної компетентностей в учнів початкової школи», «Методика формування в учнів понять із змістової лінії «Людина серед людей» за інструментарієм DOCCU» тощо. Так, при роботі з анімаційними фільмами «Уроки тітоньки Сови», «Корисні підказки», «Мотузки», «Скарлетт», «Тамара» (про дітей з особливими потребами) студенти, об'єднуючись різними способами в гетерогенні групи, виконували такі завдання: 1. У яких темах курсу «Я досліджую світ» можна використати цей матеріал? 2. Які форми та методи роботи з учнями можна запропонувати за цим сюжетом? 3. Які складники основ громадянської компетентностей можна формувати в учнів за допомогою цього медіаресурсу? Чи можна формувати почуття толерантності засобом цього медіаресурсу? Обладнання, яким студенти користувалися, – навчальна програма з предмета «Я досліджую світ», Державний стандарт початкової освіти (галузь «Громадянська та історична»), схеми «Структура громадянської компетентності», «Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини», критерії демократичного громадянства³².

Як показало спостереження за роботою студентів упродовж 2-х років (колектив ЗПН, 4ПН), особливо дієвою для формування як у майбутніх учителів почуття толерантності, так і в підготовці їх до цієї роботи в професійній діяльності за допомогою медіаресурсів є вправа «Світове кафе». Методика організації роботи в цій вправі полягала в такому. Серед студентів ми обирали п'ять осіб, які були власниками кафе. Кожному з них видавалися аркуші та картки надписами-назвами кафе (груп). У нашому випадку назвами кафе були різні види медіа

³⁰ Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів : Методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, О.А. Біда та ін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.

³¹ URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/32434/1/Vasyutina.pdf> (дата звернення: 20.09.2020)

³² URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13 . DOI: 10.15330/esu. 15.81-87. (дата звернення: 20.09.2020)

(реклама, пісня, сюжет з новин, анімаційні фільми): 1. Реклама гімну паралімпіади в Ріо³³; 2. Пісня («Україна – це ми»³⁴); 3. Сюжет з новин («Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину»³⁵); 4. Анімаційний фільм («Мотузки»³⁶); 5. Серія анімаційних фільмів «Корисні підказки» (сюжет «Який друг справжній?»³⁷). Завдання для всіх груп були спільні: 1. Розробіть запитання різних когнітивних рівнів до медіаресурсу за таксономією Б. Блума; 2. Поясніть, чи потрібно робити паузи під час перегляду сюжету, чому? Чим їх заповнити? 3. Укажіть, які форми й методи роботи можна запропонувати зі змістом сюжету? 4. Які складники громадянської компетентності ви формуєте в учнів за допомогою роботи з цим медіаресурсом? Яке місце толерантності серед цих складників?³⁸.

ВИСНОВКИ

Толерантність у сучасних педагогічних реаліях набуває для вчителя особливої актуальності. У процесі дослідження уточнено, що толерантність для вчителя є метою і засобом його професійної діяльності й особистої життєдіяльності. З одного боку, толерантність виявляється серед моральних цінностей гуманізму, вона стає, з одного боку, основою сучасної освіти, яка транслює норми людських відносин і є основою гуманізації знань у галузі культурного діалогу, з іншого – інструментальною цінністю особистості, яка зумовлює ставлення людини до світу і її поведінку у взаємодії з іншими. Усе це перетворює толерантність на найважливіший орієнтир сучасної освітньої політики.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження й одержаних результатів доведено ефективність формування в студентів толерантності у двох напрямках: упровадження в освітній процес спецпрактикуму у формі тренінгових занять «Вчимося бути толерантними» та підготовка майбутніх учителів до формування цієї якості в учнів через вивчення дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична». Ця діяльність

³³ URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg. (дата звернення: 10.09.2020)

³⁴ URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s (дата звернення: 10.09.2020)

³⁵ URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/56ed273bb702f>. (дата звернення: 10.09.2020)

³⁶ URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg. (дата звернення: 10.09.2020)

³⁷ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmGjYI8pE> (дата звернення: 10.09.2020)

³⁸ URL: <http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/32434/1/Vasyutina.pdf> (дата звернення: 20.09.2020)

супроводжувалася наскрізним зверненням до демократичних цінностей, норм морального буття, серед яких чинне місце належить толерантності. У результаті педагогічного самоспостереження за роботою студентів на заняттях із цих дисциплін (яке повторювалося впродовж 3-х років), за результатами їх фокус-групового опитування, спостереження за ними під час педпрактики «Шкільний день», можемо констатувати, що наше прогнозування щодо ефективності використання тренінгових методик і широкого спектру медіаресурсів різної тематики в процесі формування толерантності як у студентів, так і підготовки їх до плекання цієї чесноти в учнів підтвердилося.

АНОТАЦІЯ

У публікації висвітлено змістові й методичні особливості процесу формування в майбутнього педагога початкової школи толерантності як значущої професійної якості. Установлено, що невід'ємним складником педагогічної толерантності є здатність педагога до діалогічних взаємин з учнями, а саме можливість сприймати ситуацію з позицій інших людей, що, у свою чергу, сприяє здатності до толерантного виховання учнів.

Висвітлено теоретичне підґрунтя цього процесу, що охоплює як освоєння соціального досвіду студентом, так і подальше перетворення внутрішніх структур психіки в відповідну поведінку в майбутній професійній діяльності. Розвиток толерантності в студентів педагогічних навчальних закладів передбачає формування в них прогностичних навичок, здатності до керівництва та конструктивного прояву власних емоцій, а також готовність до реалізації індивідуального підходу в процесі здійснення практичної педагогічної діяльності.

Аналіз фахових джерел і сучасного досвіду розвитку громадянської освіти в Україні та світі дав нам змогу припустити, що формування толерантності в студентів буде відбуватися ефективніше, якщо воно буде здійснюватися у двох напрямках. Перший – формування в них самих цієї якості під час спецпрактикуму «Вчимося бути толерантними», що проводився у формі тренінгових занять і за своїм змістом і методикою опирався на наш доробок у міжнародних проєктах. Другий – підготовка студентів до формування толерантності в учнів у майбутній професійній діяльності через вивчення дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична». Останній напрям передбачав систематичне використання різних видів медіа в поєднанні з інтерактивними вправами. Медійними ресурсами, які ми найбільше використали в дослідженні, були анімаційні фільми (про дітей з особливими освітніми потребами), рекламні ролики на

соціальну тематику (про взаємодопомогу, досягнення людей з інвалідністю), сюжети новин тощо.

Використані методи дослідження (педагогічне самоспостереження за роботою студентів на заняттях із цих дисциплін і під час практики, фокус-групове опитування, аналіз та інтерпретація даних) доводять ефективність нашої методики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Т.М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2004. 20 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.

3. Варенко Т.К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2011. 20 с.

4. Васютіна Т.М. Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених* : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т.О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 29–32. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/32434/1/Vasyutina.pdf> (дата звернення: 20.09.2020).

5. Васютіна Т., Телецька Л. Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. *Освітній простір України*. 2019. № 4. С. 25–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/orp_2019_15_13 (дата звернення: 20.09.2020).

6. Всі ми потрібні. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M (дата звернення: 10.09.2020).

7. Гурова Т.Ю. Виховання толерантності молодших школярів як цілеспрямований педагогічний процес *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і зазальноосвітній школах* : збірник наукових праць / редкол. : Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2011. Вип. 13 (66). С. 227–230. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2010/13/13_2010.pdf#page=227 (дата звернення: 28.01.2021).

8. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 20.01.2021).

9. Декларація принципів толерантності, проголошена та підписана 16 листопада 1995 р. Париж : ООН, 1996. 16 с.

URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата звернення: 10.01.2021).

10. Дуже важливо навчити цьому наших дітей. URL: <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/> (дата звернення: 10.09.2020).

11. Живемо в демократії. URL: <https://www.living-democracy.com.ua/>.

12. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів : методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, О.А. Біда та ін. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2011. 304 с.

13. Кічук Н. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як пріоритет педагогіки толерантності та особистісно-професійної підготовки майбутнього фахівця. Вип. 42 С. 99–103. URL: <http://nv.idgu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/05/%D0> (дата звернення: 25.01.2021).

14. Клецова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности : учебное пособие. Москва : Педагогический проект, 2004. 176 с.

15. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/> (дата звернення: 20.01.2021).

16. Мотузки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg. (дата звернення: 10.09.2020).

17. Про проєкт. URL: <https://doccu.in.ua/pro-proekt/> (дата звернення: 10.09.2020).

18. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 20.01.2021).

19. Стеблюк С.В., Староста В.І. Інтерактивне навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей : навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 156 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23208/1/2017_Steblyuk%20S_%20Starosta%20V_%20156%20s.pdf (дата звернення: 25.01.2021).

20. Терещенко К.В. Толерантність як чинник розвитку організаційної культури закладів освіти. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. Київ, Алчевськ : ЛАДО, 2013. Вип. 39. Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. 2013. С. 16–18.

21. Україна – це ти. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s (дата звернення: 10.09.2020).

22. Уроки гарного поводження. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBpymoRCg> (дата звернення: 10.09.2020).

23. Який друг справжній? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmGjYI8pE> (дата звернення: 10.09.2020).

24. Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/56ed273bb702f> (дата звернення: 10.09.2020).

25. Demchenko Olena, Koval Tatiana, Vatso Mykhailo, Lyamar Yulia, Turchyna Iryna. Development of a Reflective Component of Future Teacher's Readiness to Work with Gifted Children During Training. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION*. Proceedings of the International Scientific Conference. 2020. Volume I. May 22th–23th. P. 119–132. URL: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol1.4987> (дата звернення: 20.01.2021).

26. Cherednyk L. Psychological and pedagogical aspects of education of tolerance in elementsry school. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019. № VII (79). P. 15–19. URL: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-pp2019-197vii79-03.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).

27. Records of the General Conference, 28th session, Paris, 25 October to 16 November 1995, v. 1: Resolutions (rus). URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 10.01.2021).

28. «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We're The Superhumans!» URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg (дата звернення: 10.09.2020).

Information about the authors:

Vasiutina T. M.,

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), Associate Professor,
Professor at the Department of Pedagogy and Method of Primary Education
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine

Lukianchenko O. M.,

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
and Method of Primary Education
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine